

Marja Lehtinen

Yhteisen kansan valoksi

Käsitykset kansankirjastojen ja lukemisen tavoitteista suomalaisissa sanomalehdissä vuosina 1841–1890

Lehtinen, Marja, Yhteisen kansan valoksi: käsitykset kansankirjastojen ja lukemisen tavoitteista suomalaisissa sanomalehdissä vuosina 1841–1890 (For enlightenment: the objectives of public libraries and reading in Finland 1841–1890). Kirjastotiede ja informatiikka 7 (2). 41–55, 1988.

The paper presents the results of a qualitative analysis of newspaper articles dealing with public libraries and reading, published in Finland during the period 1841–1890. Throughout the period authors supported the idea of public libraries and reading as means of rising the level of general enlightenment and developing the intellectual capacity of individuals. At the end of the period especially the Finnish-language newspapers stressed the role of libraries and reading in strengthening the nation's cultural integrity to combat external threats directed toward the state.

Address: Kytötie 59 as. 6, SF-04430 Järvenpää, Finland.

Sentähden rakkaat Suomalaiseni! Jos teissä jossakiin (— arvattavasti ei jokaisessa! —) ja jonkunki sydämessä löytyy vähänki lämpyyttä ja rakkautta, itsiänne, lapsiänne, lähimmäistänne, kieltänne ja maatanne kohtaan, niin ruvetkaat perustamaan ja eesauttamaan teillenne kirjallisuutta ja valistusta, ja tällaisia kirjastoja, joista me sitä käsittäisimme. Alkää hyljättkö, vaan ruvetkaat puollustamaan ja auttamaan tätä aikomusta ja kehoitusta, joka tarkoittaa meidän erinäistä sekä yhteistä, Hengellistä sekä maallista hyötyä, kansan valistusta ja kunniaa. (Juho Pynninen Kanava-lehdessä 1845)

Kerätessäni aineistoa bibliografiaan suomalaisista kirjallisuudentutkimuksista viime vuosisadan ajalta huomasin sanomalehdistömme sisältävän melkoisen määrän kirjastoja ja lukemista koskevia artikkeleita. Lopulta heräsi kiinnostukseni niiden tarkempaan analyysiin ja tulkintaan — varsinkin kun huomasi, ettei kukaan sitä aiemmin ollut laajamittaisesti tehnyt. Mieleeni tuli ajatus viime vuosisadan »kirjastoideologian» tutkimisesta tuolta ajalta peräisin olevien lähteiden avulla.

Tutkimukseni aihe on siis selkeästi kirjastohistoriallinen: 1800-luvun suomalaisissa sanomalehdissä käyty keskustelu kirjastojen ja lukemisen tavoitteista. Kirjastoilla tarkoitan tässä yhteydessä kansalle tarkoitettuja kirjastoja, joita ajan keskustelussa nimitettiin mm. kansankirjastoiksi, pitäjänkirjastoiksi, kirkonkirjastoiksi ja kyläkirjastoiksi. Varsinaiseksi tutkimusongelmaksi olen valinnut sen, millaisia tavoitteita artikkeleissa katsotaan kirjastojen perustamisen ja käyttämisen sekä kirjojen lukemisen avulla saavutettavan. Tällaiseen tutkimusongelmaan olen päätenyt siksi, että se mielestäni on kiinnostava ja perustavanlaatuinen seikka koko kirjastolaitosta ja sen kehitystä ajatellen.

Tavoitteista puhuminen ei kuitenkaan ole ongelmatonta. Olenkin ottanut tehtäväkseni selvittää, mitä tavoitteita kirjastojen ja lukemisen avulla ajateltiin saavutettavan — en pyri antamaan vastausta siihen, mitä niiden avulla tosiasiassa saavutettiin. Aineistoni tuo esille vain sen, millaiseksi todellisuus yhdestä näkökul-

masta — sanomalehtiartikkeleiden kirjoittajien näkökulmasta — tuolloin käsitettiin. Jos ajatellaan 1800-luvun tilannetta vastakkaisasetelmana kansanvalistajat — kansa, näyttää siltä, että sanomalehtiartikkeleiden tutkiminen tuo esille pikemminkin kansanvalistajien kuin kansan näkemykset kirjastojen ja lukemisen tavoitteista. Vaikka voidaankin Esko Häklin (1981b, s. 13) tapaan todeta, että »kellastuneet sanomalehdet, kansan keskuuteen levitetyt lentokirjaset sekä muu säilynyt lähdeaineisto kertovat lähes liikuttavalla tavalla suomenkielisen kansan syvästä kunnioituksesta tietoa kohtaan», lienee uhkarohkeaa esimerkiksi päätellä, että kansa piti kirjastoja ja lukemista tärkeinä asioina, koska kansanvalistajatkin pitivät. Mainittakoon, että kirjastoliikkeen uranuurtajan, kansanmies Juho Pynnisen käsitys kansan ominaisuuksista oli huomattavan realistinen: mieluummin rahvas Pynnisen mukaan panee vähät rahan- sa viinaan kuin kirjoihin.¹

Tutkimusongelmastani voidaan johtaa seuraavanlaisia kysymyksiä, joihin pyrin vastaamaan:

- Pidettiinkö kirjastojen perustamista ja käyttämistä sekä lukemista toivottavana vai vahingollisena kansalle? Miksi?
- Millaisia tavoitteita kirjastojen perustamalle ja käyttämällä sekä lukemalla ajateltiin saavutettavan?
- Miten nämä tavoitteet liittyvät historialliseen taustaansa?

Aineistoni perusteella näyttää siltä, että artikkelien kirjoittajat ovat enimmäkseen pitäneet kirjastoja ja lukemista positiivisena ja hyödyllisenä asiana kansalle. Tämän vuoksi mielenkiintoisilta vaikuttavatkin ne kommentit, joissa esimerkiksi lukemista pidetään kansaa vahingoittavana. Pyrin pohtimaan tällaisten näkemysten mahdollisia syitä.

Tutkimuksen aineisto ja tutkimusmenetelmä

Aineisto

Tutkimukseni aineistona ovat kirjastoja ja lukemista koskevat sanomalehtiartikkelit suomalaisista sanomalehdistä vuosilta 1841—1890. Tähän aikarajaukseen olen päätenyt lähinnä käytännön syistä: olen kerännyt aineistoni

HYK:n sanomalehtiartikkelihakemistosta, joka ulottuu ainoastaan vuoteen 1890 (mainittu vuosi mukaanlukien). Varhaisin aiheeseeni liittyvä artikkeli puolestaan on peräisin vuodelta 1841. 1890-luvun aineiston poisjättämistä perustelen sillä, että kaikkien ajan sanomalehtien lukeminen ja kirjastoja sekä lukemista koskevien artikkeleiden esiinpoimiminen olisi ollut erittäin työlästä (vuosina 1890—1900 ilmestyi Suomessa noin 150 sanomalehteä), ja otoksen valitseminen ongelmallista. Sitä paitsi voidaan olettaa, ettei 1890-luvun aineisto tuo esille mitään olennaisesti uutta tutkimusongelmaani valaisevaa tietoa. Aikakauslehtiin sisältyvän aineiston päätin jättää pois samanlaisista syistä: aikakauslehti-indeksi nimittäin ulottuu vain vuoteen 1863.

HYK:n sanomalehtiartikkeleiden hakemistoa tehtiin vuodesta 1884 vuoteen 1904. Alun perin tarkoituksena oli saada aikaan laaja-alainen bibliografia, joka olisi sisältänyt muutakin kuin sanomalehtiartikkeliaineistoa, mutta suunnitelma ei sittemmin toteutunut alkuperäisessä laajuudessaan (Mäkelä-Henriksson 1982). Kyseessä on joka tapauksessa tietääkseni täydellisin luettelo suomalaisten sanomalehtien sisältämistä artikkeleista eri aihealueisiin ryhmiteltyinä — näin ollen olen päätenyt keräämään aineistoni tästä lähteestä. Huomattakoon, että aineistoni sisältää vain ne artikkelit, joissa puhutaan pääasiassa kirjastoista tai lukemisesta — ei siis niitä, joissa esimerkiksi vain ohimennen mainitaan kirjastot (mm. maaseutukirjeet ja pikku-uutiset). Artikkeliluettelo sisältyy kirjastotieteen ja informatiikan sivuaineen tutkielmaani (Marja Keskitalo) Tampereen yliopistossa vuonna 1988.

Kaikkiaan aineistooni kuuluu 135 suomen- ja ruotsinkielistä sanomalehtiartikkelia. Eri vuosikymmenille artikkelit jakaantuvat seuraavasti (vertailun vuoksi vieressä Suomessa ilmestyneiden sanomalehtien kokonaismäärä kyseisenä ajanjaksona Suomen sanomalehdistön bibliografian mukaan laskettuna):

ajanjakso	artikkeleita	sanomalehtiä
1841—1850	8	18
1851—1860	21	28
1861—1870	22	45
1871—1880	24	50
1881—1890	60	100

Artikkelien jakaantuminen suomen- ja ruotsinkielisiin näyttää samoina ajanjaksoina seuraavalta (vieressä jälleen vertailun vuoksi suomen- ja ruotsinkielisten lehtien määrät vastaavina ajanjaksoina):

ajanjakso	artikkeleita		sanomalehtiä	
	su	ru	su	ru
1841—1850	5	3	7	11
1851—1860	14	7	12	16
1861—1870	13	9	24	21
1871—1880	17	8	29	21
1881—1890	43	16	60	40
	92	43		

Innokkaimmin kirjastoasiasta on sanomalehdistön kokonaisuuteen nähden kirjoitettu 1850- ja 1880-luvuilla. Suomenkieliset lehdet ovat nähtävästi omistautuneet asialle ruotsinkielisiä innokkaammin ajoittain vähäisemmästä lukumäärästäan huolimatta.

Artikkelien kirjoittajia on yleensä ollut ongelmallista saada selville. Syynä tähän on ajan yleinen tapa kirjoittaa sanomalehtiin anonyyminä tai nimimerkkinä tai nimikirjaimia käyttämällä. Olenkin saanut selville vain seitsemäntoista kirjoittajan nimet, mutta heidän henkilötietojaan tarkastelemalla voidaan päätellä, että tavalliset kansanmiehet ilmeisesti olivat vähemmistönä kirjastoista ja lukemisesta lehtien palstoilla kirjoittaneiden joukossa (tarkemmin tutkielmassa).

Tutkimusmenetelmä

Tutkimukseni aineisto on kirjallista materiaalia, joukkotiedotuksen tuotteita. Tähän aineistotyypin kohdistuvaa tutkimusta — varsinkin, kun se täyttää tietyt ehdot — on tapana nimittää sisällön erittelyksi. Sisällön erittely on yksinkertaistaen kommunikaation tieteellistä tutkimusta, jota voidaan pitää erillisenä menetelmänä. Sisällön erittelyyn on liitetty kvantitatiivisuuden vaatimus (Eskola, 1975, s. 104, 107). Berelsonin, sisällönanalyysin uranuurtajan, mielestä sisällön erittely oli itse asiassa kvantitatiivista semantiikkaa. Sisällön erittelyä voidaankin pitää teknologiaorientoituneena menetelmänä (tietokoneiden käyttö!) (Bryder 1985, s. 4, 41).

Käytännössä sisällön erittelyn avulla toteutetun tutkimuksen eteneminen näyttää seuraavalta:

- viestit jaetaan analyysiyksiköihin
- yksiköt luokitellaan, mitataan ja koodataan
- koodatut yksiköt summeerataan johtopäätösten tekoa varten (emt. 57).

Pietilän mukaan analysoitavia yksiköitä voidaan luokitella itse tutkittavan aineiston tai jonkin muun teorian pohjalta. Sisällön erittelyssä kuvaillaan joko tilastollisesti tai sanallisesti dokumenttien sisältöä sinänsä — tai niitä ulkopuolisia ilmiöitä, joita sisällön ajatellaan ilmaisevan. Kerättyjä tietoja voidaan käyttää kyseisten ilmiöiden kuvailuun, mutta yhtä hyvin tiedot voivat palvella niiden selittämisessä (Pietilä 1973, s. 52—54, 148).

Pietilä (emt. 104, 154—156) luokitaa esimerkeissään dokumenttien jokaisen lausuman (ajatuksellisen kokonaisuuden, joka on enintään yhden virkkeen mittainen) omaan sisältöluokansa tarkoituksenaan saattaa analyysin tulokset kvantifioitavaan muotoon. Tutkimukseni en kuitenkaan ole päätenyt kvantitatiiviseen sisällön erittelyyn, koska jo menetelmän työläys olisi saattanut aiheuttaa tehtäväni paisumisen liian suureksi. Olen myös halunnut välttää artikkelien sisältämän informaation »kaatoamisen»: kokonaan tilastoiva tutkimusote ei mielestäni toisi tarpeeksi esiin aikakauden kielenkäytön ja keskustelun erikoispiirteitä. Niinpä olenkin kehittänyt artikkelien sisällön perusteella sisältöluokituksen, josta ilmenevät niistä löytyvät erilaiset käsitykset kirjastojen ja lukemisen tavoitteista. Näin olen menetellyt siksi, että en ole löytänyt mitään valmista teoriaa, jonka pohjalta olisin voinut muodostaa sisältöluokituksen. Tosin olen käyttänyt hyväkseni Pertti Vakkarin (1983) väitöskirjassaan käyttämiä käsitteitä. Luokitustani valaisen artikkeleista poimituin esimerkein. Käytännössä olen toteuttanut tutkimukseni poimimalla artikkeleista esiin kaikki ne lausumat, jotka ovat merkityksellisiä tutkimusongelmani kannalta.

Historiallista taustaa

Kansanvalistusateen synty, Snellman ja kansalliskirjallisuus

1840-luku oli aikaa, jona alettiin kehittää kansanopetusta ja perustaa kansankirjastoja (Ha-

lila 1949, s. 183). Tuolloin helmikuun vallankumoukseen johtanut eurooppalainen vapauden ajatus levisi Suomeen. Merkittävää Suomen kannalta oli se, että nationaaliset ja sosiaaliset pyrkimykset yhdistyivät. Pyrittiin luomaan sisällöllisesti ja muodollisesti uudenlainen sivistys. Uranuurtajia olivat Z. Topelius ja J.W. Snellman, jotka eivät ainoastaan halunneet vaihtaa hallitsevaa ruotsin kieltä suomeen, vaan hylätä koko entisen yhtenäiskulttuurin. Snellman alkoi systemaattisesti kehittää dialektista kansallisuusaatetta (Klinge 1983, s. 198).

Kansallinen herätys oli luonteeltaan sivistystävällistä ja kypsä kansanvalistusaatteen voimakkaaksi kehittäjäksi. Tätä aatetta ilmensivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Lönnrotin Mehiläinen ja Kalevala, Runebergin teokset ja Snellmanin toiminta. Snellmanin ansiota voidaan pitää kansansivistysaatteen esittämistä uudella, rakentavalla tavalla. Snellman tähdensi, ettei kansan sivistäminen ole vain sääty-yhteiskunnan puitteissa tapahtuvaa huolenpitoa vähäosaisista, vaan kansakunnan henkisen ja taloudellisen voiman kohottamista (Halila emt. 174—175, 209).

Snellman ei ilmeisesti ole ottanut kantaa kirjastojen hyödyllisyyteen tai hyödyttömyyteen kansansivistystyössä. Tässä yhteydessä kannattaa kuitenkin kiinnittää huomiota Snellmanin käsitelmiin kirjallisuuden, erityisesti kansalliskirjallisuuden merkityksestä. J.E. Salomaan (1944, s. 458) mukaan kukaan ajattelijakaan ei ennen Snellmania ole yhtä yksityiskohtaisesti käsitellyt kansalliskirjallisuuden käsitettä, joka on Snellmanin kulttuurifilosofian ja kansallisuusteorian näkyvämpiä osia.

Saima-lehdessään Snellman väitti poleemisesti, ettei Suomella ole kansalliskirjallisuutta. Syyinä tähän on Snellmanin mukaan se, että ruotsin kielen ylivalta on estänyt kansalliskirjallisuuden syntyä. Snellmanin mielestä kansakunnan sivistyksen ja kirjallisuuden on Suomessa oltava suomenkielistä — kirjoitettua kansakunnan omalla kielellä. Lisäksi kansallisella sivistyksellä on oltava omintakeinen, kansallishengestä riippuvainen muoto, joka ei saa olla pelkkää lainaa ulkomailta (Snellman 1893a—d). Kansalliskirjallisuuteen Snellman laskee kuuluvaksi kaiken sen kirjallisuuden, joka ilmaisee kansakunnalle ominaista henkistä kehitystä (Snellman 1893b; Salomaa 1944, s. 461).

Kansalliskirjallisuudelle Snellman antaa erittäin suuren merkityksen, kuten hän Kallavesi-

lehdessään toteaa:

I sin litteratur — lærer en nation att känna sina egna tankar, sitt egendomliga sätt att uppfatta tingens väsende, lærer sig första sin sed, sina institutioner, hela sin tillvaro, sin historie (Snellman 1846, s. 2).

Salomaan (emt. 460—461) mukaan kirjallisuus onkin Snellmanille ajan ja kansakunnan ilmentymä sekä kansan sivistystason mittapuu.

Snellmanin ajatusten kaikuja voidaan havaita tutkimukseni aineistossa. Pääsihän pitäjänkirjastojen perustaminen vauhtiin juuri niihin aikoihin, kun Snellman esitti Saima-lehdessään kansallistuntoa herättäviä näkemyksiään (Kujala 1935, s. 7).

Mietteitä kansan lukutaidon ja -halun laadusta ja määrästä

On arvioitu, että 1800-luvun alkupuolella lukuharrastus kasvoi Suomen kansan keskuudessa. Tästä voidaan luonnollisesti päätellä myös lukevan yleisön määrän tuolloin kasvaneen maassamme. 1800-luvun puolivälissä Suomessa oli erään arvion mukaan 13.000 ruotsinkielistä ja 23.000 suomenkielistä lukijaa (Tommila 1963, s. 112).

Pyrkimys kansan yleiseen lukutaitoon oli ollut kansanopetuksen tavoitteena uskonpuhdistuksen ajoista. Lukutaidon opetuksesta huolehti ennen kansakoulujen aikoja lähinnä kirkko, ja opetusmenetelminä olivat katekismuskoulu- ja lukukinkerit. Puhdasoppisuuden aikana tavoitteena oli keskeisten kristinopin totuuksien ulkoa osaaminen. Oikeastaan vielä paljon myöhemminkään kansa ei ollut vakuutunut sisälukutaidon arvosta. Tärkeimpien uskonkappaleiden ulkoosaamisesta pidettiin luultavasti kiinni: ne tuli osata »kuin vettä valaen» (Halila 1949, s. 13, 17—19, 25—28). Vielä 1800-luvun puolivälissä Snellman moittikin Litteraturbladissaan koulujamme siitä, etteivät oppilaat niissä opi sisälukua — eivätkä ymmärtämään lukemaansa (Snellman 1855, s. 34).

1800-luvun alussa kansan lukutaitoa oli jo kauan pidetty todellisuutena; tästä huolimatta kansan sivistystaso ei suinkaan aina ollut keuhuttava. Kirjatietao nimittäin pidettiin säätyvalan aikana jopa ylellisyytenä, joka ei koskenut talonpoikia ja muuta maalaisväestöä. Romantitot ottivat 1800-luvun alussa jälleen esille isien perimätiedon ja uskonnon kansan aitoi-

na elämänlähteinä. Ihannoitiin »Saarijärven Paavo»-tyyppiä, luonnontuoretta talonpoikaa. Ajateltiin, ettei oppi ole varsinaiselle kansalle ainoastaan tarpeetonta, vaan suorastaan vahingollista (Halila 1949, s. 109—110, 112). Kuvavilta näyttävätkin sensuuriasetuksen (1850) perustelut. Mainittu asetushan kielsi kaiken muun paitsi uskonnollisen ja taloudellisen kirjallisuuden painattamisen suomen kielellä. Perusteluna todettiin, että ainoastaan suomenkielisiä taitavat henkilöt kuuluvat työväkeen tai maatalviljelevään kansanosaan. Tällaiset alempana kansanosaan kuuluvat sivistymättömät lukijat saattavat väärinkäsittää kirjoja, jotka sivistyneille kansalaisille ovat vaarattomia. Sitä paitsi lukeminen yleensä vieroittaa työtätekevää ja maatalviljelevää kansaa muista, hyödyllisemmistä toimista, todettiin perusteluissa (Nurmio 1947b, s. 12). Etenkin papisto ja Turun romantikot olivat sitä mieltä, että rahvas tarvitsee vain uskonnollista tai jokapäiväisen leivän hankkimiseen liittyvää tietoa (Heikinheimo 1935, s. 280). Myös lehdistössä esitettiin tämäntapaisia mielipiteitä. Eräs ruotsinkielinen lehti esimerkiksi totesi 1840-luvulla, että rahvaalle perustettava kirjasto tulisi halvemmaksi kuin säätyläisille perustettava. Kantaansa lehti perusteli näin:

Ty för det första hvarken behöfver eller ens bör bonden läsa allt och så mycket, som herremannen gerna läser och hvar till den sednare har mera bade tid och tillfälle, och ett lanebibliothek för bonder bli hvarken så vidlyftig, ej heller så dyrt att underhålla, som ett för ståndspersonernas behof och smak afpassadt.²

Kuitenkin jo 1850 todettiin eräässä — jälleen ruotsinkielisessä — lehdessä, että

Den pjunkiga åsigtén, att större boksynthet och större kunskapsförråd endast bibringar bonden halfbildning, gör honom till en oduglig narr, som hvarken är herre eller bonde o.s.v., var blott en fras, vars grundlöshet man lärt sig inse.³

Toisaalta lehdistössä myös valitettiin, että kansallakin oli omat ennakkoluulonsa sivistyksen hankkimisen suhteen:

Moniaissa kunnissa ollaan niin jumalisia, ettei huolita muista kuin hengellisistä kirjoista. Aivan kiitettävähän semmoisten kirjain harrastaminen onkin, vaan kivuloinen, ahdasmielinen yksipintaisuus on se, jos ei muistakin hyvistä ja aivan tarpeellisista kirjoista huolita, jotka kansallista edistymistä tarkoittavat.⁴

Niinpä monet lehtikirjoitukset korostivatkin sivistyksen merkitystä suomalaisen talonpojan itsetunnolle. Yksi kuvaavimmista esimerkeistä on seuraava kannanotto 1870-luvulta:

Vihdoin on tuo väite, ettei talonpoika tarvitsisi sivistystä ja älyä, yhtä hyvin, kuin herrasmieskin. Sillä onhan tuo — alati silminnähtävä, miten paljo tietoa ja älyä tarvitaan kaikenlaisissa yhteisissä asioissa ynnä kuinka masentavista on itsetyiselle ääntö-oikeutta nauttivalle talonpojalle, joka ei mietteittänsä kykene selvään lausua kirjallisesti eikä suullisesti. — Me elämme keksintöjen, parannusten ja pikaisten muutosten aikakaudella. Ei talonpojankaan pidä, näitä nähdessään, seisoa töllistellen, ilman ymmärtämättä, mitkä luonnonvoimat tämän kaiken saavat aikaan. Muuten muut hänelle nauravat ja naurunalaiseksi itsetyisen talonpojan ei pitäisi joutua.⁵

Säätyläisten jokapäiväisiin tapoihin kuuluvaaksi kirjojen lukeminen oli muuttunut 1700-luvun lopulla jo Suomessakin. Säätyläiset eivät lukeneet ainoastaan uskonnollista tai muuta »vakavaa» kirjallisuutta, vaan kevyttä ja mielikuvitusta kiihottavaakin — olkoonkin, että kevytmielisten kirjojen turmiollisuudesta varoiteltiin mm. ajan aikakauslehdissä (Suolahti 1925, s. 165, 167—168). Yleinen käsitys, jonka mukaan tuolloin olisi luettu yksinomaan hengellistä kirjallisuutta, ei siis pidä paikkaansa. Tämä voidaan todeta esimerkiksi tutkimalla 1700-luvun kotien kirjavalikoimiamia. Säätyläisillä (aateliset, korkeat virkamiehet, upseerit, akatemian professorit) oli 1700-luvulla jo useita satoja niteitä käsitteviä kirjakokoelmia (Grönroos 1969, s. 58; Mäkeläinen 1972, s. 26). Etenkin nuoret säätyläisnaiset kuluttivat huomattavan osan ajastaan klaveerin tai romaanin ääressä (Stenberg 1943, s. 107).

1700-luvun talonpoikaiskodeissa oli vain poikkeustapauksissa muita kuin tavallisia uskonnollisia kirjoja. Vasta 1800-luvun alkupuolella maalauskodeissa alkaa esiintyä runsaammin kirjallisuutta — kuitenkin etupäässä hartauskirjoja (Grönroos 1941, s. 112). 1800-luvun sanomalehdistöstäkin voi löytää pohdiskeluja siitä, onko kaunokirjallisuuden lukeminen ylipäänsä kansalle soveliasta. Ainakaan kaikki romaanit eivät tämän 1870-luvun kirjoittajan mielestä olleet sellaisia, joiden olisi voinut antaa kulia kansan käsissä kirjastoissa:

Ty obestrifligt gifvas inom skönlitteraturens område författare, hvilka icke för sig uppställa något högre mål, än att bereda sina läsare ett tidsfördriv för stunden, eller hvad som är sjufaldt värre, till-

bjuda dem en djefvult giftblandning, egnad att kalla till lifs menniskonaturens lägsta passioner. Hvem skulle väl önska annat än att dylika bäcker utstängdes ur folkbiblioteken och ersattes af lärorik läsning?⁶

Kirjoittajan mukaan rahvaalle tarkoitettun kaunokirjallisuuden tuli olla ennen muuta opettavaista, ei mielikuvitusta kiihottavaa »paholaisen myrkkösekoitusta».

Ilmeisesti kansalla todella oli ainakin jonkin verran lukuhaluja, koska on väitetty, ettei 1700-luvun kirjatutanto enää sitä riittänyt tyydyttämään. Tosin on otettava huomioon, että papisto oli saanut aikaan lukuhalun osittain pakkokeinoin (avioliittokiello, jalkapuurangastus). Kirjatutannon vähäisyyden lisäksi kirja-kauppaolot olivat kehnot vielä 1800-luvulla. Maaseudulla kirjojen myynnistä huolehtivat etupäässä kiertävät »kolportöörit», joiden tehtävänä oli esimerkiksi juhlapyhänä tai markkinapäivänä puhua köyhä kansa pyörryksiin, jotta se ostaisi joskus kalliimpiakin kirjoja kuin muutaman kymmenen penniä maksavia vihkosia (Virtanen 1958, s. 89–90, 149). Kaikesta huolimatta jotkut kansan miehet omaksuivat laajat tiedot ja osoittivat poikkeuksellista kirjallisuuden harrastusta — hyvänä esimerkkinä mainittakoon kuuluisa bibliofiili Matti Pohto (Kujala 1935, s. 9).

Kirkon opetustyön avulla välttävä lukutaito oli melko yleisesti saavutettu. Mutta kuten Lauri Kujala on todennut, tämä lukutaito oli »jotensakin ajatuksetonta ja siinä määrin vaillaista, ettei se voinut erikoisesti houkutella vapaaehtoiseen lueskeluun». Voidaankin todeta, että vielä ainakin 1800-luvun alkupuolella kansan suuri joukko oli »unelias ja lueskeluun haluton» (Kujala emt. 8–9). Häklin mukaan velvollisuus oppia lukemaan oli kuitenkin selviö Suomen kansalle vuosisatojen ajan. Tätä asennetta — ja todellista lukutaitoa — osoittaa Häklin mielestä se, että suomenkieliset sivistysharrastukset levisivät »hämmästyttävällä nopeudella» viime vuosisadan aikana (Häkli 1981a, s. 54–55).

Joka tapauksessa voitaneen Päiviö Tommilan (1963, s. 132) tapaan todeta, että lukutaito- ja halu kasvoivat 1800-luvulla kansan keskuudessa kansaopetuksen tehostumisen, pitäjänkirjastojen perustamisen, kirjakauppaverkoston laajenemisen ja kirjatutannon kasvun myötä. Osoituksena kansan kiinnostuksesta sivistyksen voidaan kaikesti pitää myös sitä, että kan-

sankirjastoliikkeen uranuurtajaksi Suomessa tuli kansanmies Juho Pynninen (Grönroos 1946, s. 56, 59) — ottamatta kantaa siihen, oliko Pynninen vain poikkeusyksilö.

Lukuseuroista kansankirjastoiksi — kirjastojen kehitysvaiheita

Kansankirjastojen edeltäjät

Papistolla oli merkittävä osuus paitsi kansanopetuksessa, myös kirjastojen perustamisessa. Jo Luther oli korostanut kirjastojen perustamisen tärkeyttä. Ennen vuotta 1860 perustetuista kirjastoista yli 40 %:n onkin arvioitu olleen pappien perustamia (Grönroos 1946, s. 56, 59).

Kirkonkirjastojen avulla edistettiin 1600-luvulla papiston opillista sivistystä. Vähitellen kirjastoihin alettiin hankkia myös käytännön aloja käsitteleviä teoksia. Lisäksi köyhille jaettiin kirjallisuutta tuomiokapituleista. Kirkonkirjastoja voidaan pitää kansankirjastojen alkumuotoina (Grönroos 1946, s. 62–63, 65–66, 73–74). Kirkonkirjastojen lisäksi maassamme oli ollut yksityiskirjastoja jo 1500-luvulta alkaen (Karjalainen 1977, s. 17).

1700-luvulla etenkin Pohjanlahden ja Suomenlahden rannikkokaupunkien varakkaat kauppiat ja virkamiehet perustivat lukuseuroja, joiden jäseniltä perittiin vuosimaksu. Näin kertyneillä rahoilla hankittiin kirjallisuutta. Joissakin tapauksissa lukuseurojen kirjastoista paisui huomattavan laajoja. Ensimmäinen lukuseura perustettiin Vaasaan 1794. Vaikutteita seurojen perustamiseen oli saatu ulkomailta: Benjamin Franklin oli jo 1731 perustanut Amerikassa lukuseuran; lisäksi seuroja oli perustettu 1700-luvun loppuvuosikymmeninä Ruotsissa ja etenkin Saksassa. Itse J.V. Snellmanin mainitaan käyttäneen ylioppilaana Kokkolan lukuseuran kirjastoa (Karjalainen 1977, s. 12; Nurmio 1947a, s. 1, 3, 12–13, 23).

1830-luvulla sensuuri iski lukuseurojen kirjastoihin. Niiden kirjallisuuden laatua alettiin tarkastaa vuoden 1829 sensuuriasetuksen määräysten mukaisesti (Nurmio emt. 26). Lukuseurojen kirjastojen toiminta lakkasikin sensuurin vaikutuksesta vuosisadan puoliväliin tultaessa (Karjalainen emt. 15).

Yrjö Nurmio on arvioinut lukuseurojen merkityksen sangen suureksi. Ne sekä nostivat pikkukaupunkiemme seuraelämän tasoa että vai-

kuttivat yleisemminkin kulttuurielämän kehitykseen. Lukuseurojen kirjastot olivat eräänlainen välimuoto yksityisten lainakirjastojen ja kirkonkirjastojen sekä yksityiskirjastojen välillä. Nurmion mukaan lukuseurojen kirjastot olivat myös eräänlainen kansankirjastojen esikuva, joka on välillisesti ollut vaikuttamassa kirjastoasian myöhempään kehitykseen ja voimakkaaseen pitäjänkirjastoharrastuksen syntymiseen (Nurmio 1947a, s. 43–47).

Juho Pynnisen herätysshuuto

1840-luvulla sanomalehdissä oli monia kirjoituksia, joilla oli ratkaiseva merkitys kansankirjastojen perustamiselle (Karjalainen 1977, s. 24–28; Kostiaainen 1979, s. 6–7). Näiden joukossa oli esimerkiksi Anders Europaeuksen kirjoitus kirkonkirjastoista. Juuri tämän kirjoituksen sekä K.A. Gottlundin Otava-lehden esipuheessa esittämien ajatusten on katsottu antaneen Juho Pynnille, joka oli viipurilainen, ainoastaan rippikoulun käynyt kauppalpalvelija, ajatuksen kansankirjastojen perustamisesta (Henriksson 1946, s. 8–9, 12; Karjalainen emt. 29; Kostiaainen emt. 8; Kujala 1935, s. 24). Lisäksi on huomattava, että Viipurissa oli jo tunnettu Snellmanin Saima-lehden herättämä innostus. Pynnisen onkin katsottu saaneen herätteitä myös Snellmannilta (Henriksson emt. 11).

Kanava-lehdessä 1845 Pynninen esitti ohjelmansa kansankirjaston perustamisesta. Hänen mukaansa oli perustettava kuhunkin pitäjän seura kirjaston perustamista varten, jotta halukkaille mutta varattomille lukijoille saataisiin kirjoja. Pynninen halusi koko maan mukaan kirjasto-ohjelmaansa (Henriksson emt. 15–18, vrt. Karjalainen emt. 29–30). Pynnisen esittämät ajatukset saivatkin osakseen vilkasta mielenkiintoa: olihan suomenkielisen lehdistön määrä tuolloin pieni (Kanavan lisäksi kuusi muuta lehteä). Pynninen ryhtyi myös käytännön toimiin kirjastoasiassa. Hänen Viipuriin perustamansa kirjaston menestys ei tosin ollut odotusten mukaista — 1850-luvulla sen toiminta oli jo tyrehtymässä. Pynnisen aloitteen johdosta kirjastoja ruvettiin puuhaamaan muillekin paikkakunnille (Henriksson emt. 26–29; Karjalainen emt. 30–31; Kujala emt. 27).

Luonteeltaan Pynnisen ohjelmanjulistus on yleisluontoinen. Se ei sisällä mitään käytännön ohjeita kirjastotoiminnan järjestämiseksi (Hen-

riksson emt. 25). Voidaan kuitenkin huomata, että vaikka Pynninen piti kristillisiä arvoja lähökohtanaan, hän puolusti myös maallisen kirjallisuuden merkitystä, jopa lukemisen huvittavuutta.⁷ Kirjastoja perustamalla taattaisiin lisäksi kirjallisuuden menekki, arvelee Pynninen — ehkä hieman epärealistisesti.⁸ Pynnisen julistuksen merkityksenä voidaan pitää nimenomaan sitä, että hän yhdisti kirjastoasian kansallisiin pyrkimyksiin, ja osoitti, että kirjastojen avulla voidaan niitä edistää (Kujala emt. 28–29).

Ylioppilaiden aika 1850-luvulla

Jos 1840-luku oli kirjastoasian kannalta Pynnisen aikaa, niin 1850-luku oli ylioppilaiden aikaa. 1840-luku oli herättänyt ylioppilaspiireissä kansanvalistusharrastuksen, ja myös ylioppilaat olivat ottaneet kirjastojen perustamisen tavoitteekseen (Kujala 1935, s. 29). Snellman ja Topelius olivat asettaneet ylioppilaille käytännöllisyyden ja toiminnallisuuden vaatimukset: ylioppilasnuorison tuli heidän mielestään ryhtyä ottamaan osaa yleisiin, opintoihin sinänsä kuulumattomiin asioihin. Niinpä ylioppilaat matkoillaan kotimaassa puhuivat pitäjänkoulujen ja lainakirjastojen puolesta ja levittivät kansankirjasia (Klinge 1967a, s. 106–107).

1848 perustettiin erityinen »Finska länebibliotheksförening» Viipurilaiseen osakuntaan. Tämä yhdistys perusti ainakin 16 kirjastoa. Yhdistys lakkautettiin 1852 osakuntien lakkautuksen yhteydessä. Myös pohjalainen osakunta toimi aktiivisesti kirjastojen hyväksi (Henriksson 1950, s. 44, 47; Karjalainen 1977, s. 36–37; Kujala emt. 36, 39).

Hallitusvallalle ylioppilaiden pyrkimykset eivät kuitenkaan olleet mieleen. Suomenmielisten ohjelman katsottiin järkyttävän yhteiskunnallisia ja valtiollisia oloja. Pelättiin opiskelevan nuorison suosivan liian vapaamielisiä oppeja ja harrastavan liikaa politiikkaa. Niinpä osakunnat lakkautettiinkin 1852 (Kujala, emt.).

Ylioppilaiden halu vaikuttaa kansaan tuli kuitenkin erityisen voimakkaasti esille vielä 1856: tuolloin ehdotettiin, että ylioppilaskunnan tulisi ryhtyä ratkaisemaan kansanopetuksen järjestämistä ensinnäkin julkaisemalla kansankirjasia ja toiseksi suoranaishalla opetustoiminnalla sekä kansakoulu- ja kirjastoatteiden toteuttamisella. Vain kansankirjastoasiaa päädyttiin

pitämään toteuttamiskelpoisena (Klinge 1967b, s. 54—55).

Vuosisadan jälkipuolella pääosan ylioppilaiden kansansivistystoiminnasta muodostivat kuitenkin kansantajuiset luennot (Karjalainen 1977, s. 38).

Kansankirjastojen lopullinen esiinmarssi

1860-luku oli varsinainen kansankirjastojen perustamisen vuosikymmen. Lehdissä käytiin vilkasta keskustelua kansakouluista ja kansankirjastojen perustamisesta. Kansankirjastojen perustamisen huippukausia olivat vuodet 1860—1862 ja 1884—1886. Vuodesta 1890 voidaan katsoa kansankirjastojen lopullisen esiinmurtautumisen tapahtuneen (Karjalainen 1977, s. 38). Kehitystä tosin hidastivat 1850 vuoden sensuuriasetuksen lisäksi 1860-luvun jälkipuoliskon nälkävuodet (Häkli 1981a, s. 57).

Kirjastojen perustamisen johtoon astui vuosisadan jälkipuoliskolla 1874 perustettu Kansanvalistusseura, joskaan seuran toiminta kirjastojen hyväksi ei alkuvuosina ollut kovin tehokasta (Karjalainen emt. 59). Lisäksi kirjastoja perustamassa olivat erilaiset yhdistykset: nuoriso-, raittius- ja maamiesseurat, työväenyhdistykset jne. Kansakoulujen levitessä myös koulukirjastot vakiintuivat — määräsihän kouluasetus, että jokaisessa koulussa tuli olla kirjasto (Häkli emt. 57—58).

1870-luvulta sivistystä levitettiin Suomessa tavallaan viinan voimalla. Väkijuomalain perusteella kaupungin nimittäin saattoivat vuokrata viinan myynnin ja anniskelun jonkin yhtiön monopoliksi, jolloin voitto oli käytettävä yleishyödyllisiin tarkoituksiin — esimerkiksi kirjastojen perustamiseen (Häkli emt. 58—59).

1888 maassamme on laskettu olleen 606 kansankirjastoa, kun niitä 1874 oli ollut 436 (Werkko 1892, s. 2). Määrä ei tietenkään tässä tapauksessa kerro välttämättä mitään laadusta. Karjalaisen mukaan kansankirjastojen perustaminen nähtiin joissakin tapauksissa vaivattomana tapana osoittaa kansanvalistusharrastusta käytännössä: eihän muutaman kirjan ostaminen tai sijoituspaikan löytäminen niille tuottanut ylenpalttisia vaikeuksia (Karjalainen emt. 117). Niinpä sanomalehdissä valitettiin kirjastojen rappiota jo 1860-luvulla. Maaseudun kansankirjasto saattoi lehteen kirjoittavan tarkkailijan silmille tarjota joskus hyvinkin murheellisen näyn:

Tämän kirjoittaja on omilla silmilläänkin nähnyt monta semmoista epäkorjuussa olevaa kirjastoa. Ne tarjoavat varsin surkean näön. Seurakunnan suntion tai jonkun muun lukutaitoisen miehen tuvan nurkassa on muka kaappiromu, kun sen ovat aukaisee, näkee lautasilla tuolla täällä kirjoja hujan hajan, toisia pystyssä, toisia kumossa, räjähtäjinä ja rikkirevityinä kansiltaan kuin lehdiltäänkin. Tavallisesti on enin osa kirjoista poissa, mutta kellä ne ovat lainassa, ei tiedä useinkaan kirjastonhoitaja. Hän tosin muistelee muka lainanneensa sen ja sen kirjan esm. Suutarin Antille, mutta luultavasti on tämä sen antanut jollekkulle muulle, kosk ei sitä ole takaisin tuonut, vaikka jo on toista vuotta, sittenkun sen lainaksi sai.⁹

Kirjastot ja kansa

Esko Häkli on todennut, että ymmärtääksemme kirjastojen kehitystä viime vuosisadalla (ja vielä tämän vuosisadan alkuvuosikymmeninäkin)

— meidän on kyettävä eläytymään siihen näkyyn, joka elähdytti vanhaisia edeltäjiämme. Mitkä olivat heidän mielikuvansa kirjastosta? Mihin he asettivat tavoitteensa? Mitä realistia mahdollisuuksia he näkivät silmiensä edessä? Ja vihdoin: miten valtiollisesti levottomat olot sekä kansan sisäinen henkinen hajaannus vaikuttivat toiminnan yleisiin edellytyksiin? (Häkli 1981a, s. 60)

Kirjaston olemus, jopa kirjaston olemassaolo olivat Häklin (emt. 60) mukaan aikoinaan kaikkea muuta kuin itsestäänselvyyksiä.

Alkuaikojen kansankirjastoja voidaan pitää sivistyneistön lahjana kansalle, joka ei tuota lahjaa kuitenkaan juuri osannut arvostaa (Häkli emt. 62). Aluksi pitäjänkirjastot menestyivät jokseenkin hyvin. Menestys oli kuitenkin lyhytaikaista. Lukuintoa riitti vain vuoden tai pari. Lukuinnon vähentyminen ja lainauksen supistuminen ei tosin välttämättä johtunut siitä, että kansan lukutaito olisi ollut niin keho, ettei sillä olisi ollut kykyä eikä halua lukea kirjastojen tarjoamia kirjoja. Pikemminkin kansa oli tottunut lukemaan vain tietynlaisia kirjoja — virsikirjoja ja muita uskonnollisia teoksia. Lauri Kujala (1935, s. 57—60). uskookin, ettei lainauksen vähentymisen olennainen syy ollut lukuhulun puute, vaan se, ettei pientä kirjamäärää kirjastoissa kyetty kartuttamaan tarpeeksi nopeasti. Myös K. Werkko (1879, s. 228—229) on viitannut samaan syyhyn. Sanomalehdistönsäkin analysoitiin kirjastojen rappion syitä. Varsin hyvin ne kiteytti nimimerkki D.T. vuonna 1981:

Ensinnäkin kirjastoin perustamispuuha näyttää olleen ikään kuin hetkellinen ilmaus, syystä että niille ei laskettu vakavampata perustusta, kuin että jotkut yksityiset asianharrastajat keräsivät siihen tarpeeseen rahoja niinkuin arpajaisilla y.m. kerrallisilla yhdysneuvoilla, joka ei voinut antaa ulottuvampaa, kestävämpää varallisuutta. Sittemmin ehti lisäksi kova aika, joka veti huolet kokonaan ruumiin ravinteelliseen hankintaan. Sitäpaitsi kansakouluin hankkeet y.m. näyttävät saaneen pian kokonaan kirjastoin tilan unhottumaan, jopa moni kirjasto on hautaan ystäväänsä ja perustajansa kadottanut tuonen tuvillekin.¹⁰

Kirjastojen ja koulujen perustaminen tapahtui Kujalan mukaan saman tavoitteen toteuttamiseksi ja samaan aikaan: tavoitteena oli kohottaa maalaiskansan henkistä itsetuntoa ja samalla luoda perustaa uudelle suomalaiselle kulttuurille. Kujalan (emt. 60) mielestä onkin vaikeaa ratkaista mitä tavoitteita saavuttiin koulujen, mitä kirjastojen avulla. Häkli puolestaan pitää yleisten kirjastojen kehityshistoriaa havainnollisena kertomuksena tiedonjonon, valistuneisuuden ja kansalaisten henkisen itenäistymisen vaiheista Suomessa. Kirjastojen perustaminenhan oli vapaaehtoista, ainakin josain määrin vapaata esivallan holhouksesta — ja samalla myös tuesta. Häkli huomauttaakin, ettei kirjastojen tavoitteita kytketty ajan yhteiskunnallisiin tavoitteisiin ja päämääriin lakisääteisesti (Häkli emt. 63—64).

Aineiston analyysi

Eri tavoiteryhmät

Artikkeleissa ilmenevien kirjastoille ja kirjojen lukemiselle asetettujen tavoitteiden jako ryhmiin on noussut pääasiassa tekstin itsensä pohjalta. Tavoitteet olen jakanut kolmeen eri pääryhmään, jotka jakautuvat alaryhmiin. Kolme pääryhmää ovat yleiset, yksilökohtaiset ja yhteiskunnalliset tavoitteet. Yleiset tavoitteet ovat sellaisia, joita ei ole määritelty tarkemmin — siis niin tarkasti, että ne voisi lukea muihin pääryhmiin. Esimerkkeinä tällaisista tavoitteista mainittakoon sivistys yleensä tai valistus yleensä sen tarkemmin määrittelemättä. Yksilökohtaiset tavoitteet puolestaan ovat niitä, joissa näkökulma on selvästi yksilön — siis esimerkiksi tiedon hankinta ja sivistys yksilön kannalta, ei yleensä. Yhteiskunnallisilla tavoitteilla tar-

koitan niitä, joissa kirjastojen ja kirjojen lukemisen toivottuja tavoitteita tarkastellaan yhteiskunnan kannalta. Esimerkkeinä tästä ryhmästä ovat erilaiset kansalliset tavoitteet: kansallisen sivistyksen luominen ja kansallisen itsetunnon kohottaminen.

Esitän esimerkkejä eri tavoiteryhmistä ja pyrin osoittamaan, millaisia tavoitteita tarkastelmani aikavälin kunakin ajanjaksona eniten korostettiin.

Yleiset tavoitteet

Yleisiä tavoitteita ilmaisevia lausumia olen löytänyt kaikkiaan 34 artikkelista. Ajallisesti ne jakautuvat seuraavasti:

		% koko aineistosta
1841—50	2	25
1851—60	5	25
1861—70	10	45
1871—80	3	12,5
1881—90	14	23
	34	

Yleisiä tavoitteita ilmaisevia lausumia on sekä suomen- että ruotsinkielisissä artikkeleissa kaikkina tutkimusajanjaksoni vuosikymmeninä. Suurimmassa osassa korostetaan »yhteisen sivistyksen» aikaansaamista tai kansansivistystä sekä sivistyksen ja valistuksen edistämistä yleensä:

Moni hyvä siemen on niiden [kirjastojen] kautta kylvetty paremmalle sekä kirjaluvulle että lukuhalulle, ja niistä on nähtävä, että neki ovat voimalliset avittajat yhteiselle sivistykselle.¹¹

Ett ibland de kraftigaste medel till befordrande af folkbildning och upplysning är Bibliotheker, det är allmänna boksamlingar, hvarigenom allmogens be-redes tillfälle att emot en lindrig afgift få läsa böcker i hvarjehanda nyttiga ämnen.¹²

Kieltämätön tosiasia, näet, on, että kirjastoilla on suuri merkitys kansanvalistukseen ja kansansivistyksen nähden, eikä juuri parempia kumpaleja elämän monimutkaisella matkalla olekaan, kuin hyvät kirjat.¹³

Muitakin yleisiksi katsottavia tavoitteita kuvaavia lausumia on löytynyt artikkeleista. On esimerkiksi korostettu, että kirjastot ovat »arvollisia ja tulevaisuuden toivoa sisältäviä laitoksia» tai ne takaavat suomalaisille onnellisen tulevaisuuden tai parantavat vanhoillista mieli-

alaa kansan keskuudessa, ja tarkoittavat »Suomen yhteistä hyötyä». Yleisten tavoitteiden joukkoon kuuluvaksi lienee myös luettava »henkisten pyrintöjen» ylläpitäminen kansasa ja kirjallisuuden käytön lisääminen yleensä.

Yksilökohtaiset tavoitteet

Yksilökohtaisten tavoitteiden tarkasteluun tarjoaa mielenkiintoisen lähtökohdan Pertti Vakkarin (1983, s. 10–12) käyttämä kolmijako. Vakkarin mukaan lukemista (ja kirjaston käyttöä) voidaan tarkastella sen tarkoituksen pohjalta, johon lukemalla hankittu tietoa käytetään. Niinpä voidaan erottaa praktinen lukeminen (tietoa käytetään eri käytännön tilanteisiin liittyvien ongelmien selvittämisessä, luetaan tietyn käytännön hyödyn vuoksi), orientoiva lukeminen (ei lueta käytännön hyödyn vuoksi, vaan pikemminkin maailmankuvan ja -katsomuksen rakentamiseksi) ja viihteellinen lukeminen (etsitään mielihyvää, viihdettä ja rentoutumista).

Tietenkään tämä jaottelu ei sellaisenaan sovellu tutkimaani aineistoon, eikä välttämättä edes kata kaikkia lukemisen ja kirjastonkäytön »lajeja». Seuraavassa nimityksiä praktinen, orientoiva ja viihteellinen tavoite onkin käytetty omaan tutkimusasetelmaani soveltaen.

Yksilökohtaisia tavoitteita ilmeisevia lausumia olen löytänyt kaikkiaan 84 artikkelista, jotka jakaantuvat eri vuosikymmenille seuraavasti:

		% koko aineistosta
1841–50	4	50
1851–60	11	50
1861–70	14	64
1871–80	19	79
1881–90	36	70
	84	

Tutkimusajanjakson lopulla yksilökohtaisia tavoitteita on siis korostettu suhteellisesti enemmän kuin sen alkupuolella. En ole havainnut mitään merkittävää eroa suomen- ja ruotsinkielisten lehtien aktiivisuudessa näiden tavoitteiden esilletuomisessa.

Yksilökohtaisista tavoitteista korostuu eniten aineistossani kirjastojen ja kirjojen lukemisen toimiminen yksilön perus- ja etenkin jatkokoulutuksen välineinä sekä lukuhalun herättäjinä

ja ylläpitäjinä. Näitä tavoitteita tuodaan esiin usein hyvinkin kaunopuheisesti:

Kirjastot ovat yleensä iäkkäämmille samat, mitä koulut kasvavalle nuorisolle. Ne ovat sivistyslaitoksia, jatkuvia kouluja, joiden vaikutuksella levitetään ja hereillä pidetään Jumalan pelko ja todellinen miehen jalous kansan suuressa enemmistössä.¹⁴

Sentähden on tarpeen, että tämä [hallitus] rupeaa valtio-avulla kannattamaan kansankirjastoja samoin kuin se antaa apua kansakouluillekin. Ja ovatkin nuo molemmat laitokset niin läheisessä yhteistyössä keskenään, että ne molemmat myöskin yhtä hyvin ansaitsevat valtion kannatusta. Molemmat tarkoittavat kansan sivistämistä ja opettamista; kirjastot vaan aloittavat siitä, mihin kansakoulut lopettavat ja estävät samalla kansakoulun mieleen istuttamia opinsiemeniä kuivumasta.¹⁵

Lainakirjasto on seura- tai kyläkunnalle yhtä hyödyllinen ja tarpeellinen laitos kuin kansakoulukin ja vaikuttaa samaan suuntaan kuin tämä. Jos kirjastoa ei ole, josta, se, joka on kouluakäynyt, saapi kirjoja lukeaksensa, on koulussa saadun opin hyöty vain puolinainen. Harvat kansakoulua käyneistä jaksavat itse kustantaa itsellensä kirjoja; ja joka ei lukemista harjoita, siitä haihtuu pian sekini tieto, mikä hänellä koulusta lähtiessään on ollut. Onpa vielä niinkin, että jos jonkin paikkakunnan yhdestä tai toisesta syystä täytyy olla ilman jompaakumpaa näistä laitoksista, se pikemmin voipi tulla toimeen koulutta kuin lainakirjastotta.¹⁶

Kansakoulut ovat keväinen aamusade nuorille ve-soille, mutta kasvit ei sillä hedelmätä tuota, ellei niille ole alituisesti tarpeellinen neste tarjona. Toki kyllä että joku saattaa löytyä, kenessä halu tulee siihen määrin kehenemään, että se hänet johdattaa oma-voimaiseen henkisen elämänsä tarpeiden hankintaan. Mutta harvalla löytyy ensin tilaisuutta ja varaisuutta, jos haluakin kirjallisuuteen, suurten kirjastoin hankintaan — Jos nimittäin yleinen tarkoitus on kansan vaurastuminen, ovat kansankirjastot maaseuduilla kysymys, joka ansaitsisi todellista kansan huomiota.¹⁷

Jatkokoulutus kirjastojen ja kirjojen lukemisen tavoitteena on mainittu kaikkiaan 34 artikkelissa, ja se korostuu 1860-, -70- ja -80-lukujen artikkeleissa:

	su	ru	% koko aineistosta
1841–50	0	0	0
1851–60	4	4	20
1861–70	5	3	23
1871–80	7	5	29
1881–90	18	14	30
	34	25	8

Suomenkieliset lehdet näyttävät korostaneen tätä tavoitetta ruotsinkielisiä enemmän. Tämä liittyyneen vilkastuneeseen keskusteluun kansakouluista 1860-luvulta lähtien.

Praktisiksi luonnehdittavia yksilökohtaisia tavoitteita on artikkeleissa ilmaistu sekä yleisellä tasolla että tarkemmin määriteltynä. Yleisimmin korostetaan yksilön saavan lukemisen ja kirjastojen kautta »hyötyä ja huvia», esimerkiksi Juho Pynnisen artikkeli:

Sillä ei kukaan ole niin viisas, ettei hän lukemalla ja oppimalla viisaammaks tulis. Sentähän hyödyllistä, valaisevaa, opettavaa ja siinä sivussa huvittavaa on siis kirjain lukeminen kaikille, jos luvettu tulee oikein ymmärretyksi, niin se kaikki on meille opiksi ja neuvoksi.¹⁸

Artikkeleissa annetaan myös tarkemmin määriteltäviä esimerkkejä niistä praktisista tavoitteista, joita lukeminen ja kirjastot voivat auttaa harrastajaansa saavuttamaan: ihmistä tulee ahkera tai hän voi taistella juoppoutta vastaan, estää syntiä ja torjua pahoja voimia (mm. laiskuutta) sekä tulla nöyräksi ja uutetraksi. Praktiseksi tavoitteeksi on kaiketi myös luettava »ajan olosuhteiden» vaatiman tiedon hankkiminen. Tätä korostetaan artikkeleissa etenkin 1870-luvulta eteenpäin. Artikkeleiden mukaan eletään »edistyksen aikakautta», jona ihminen menestyy parhaiten maallisessa elämässään hankkimalla tietoa uusista asioista ja ilmiöistä:

Nykyaikamme, joka nuolen nopeudella kehkeytyy ja edistyy kaikissa inhimillisissä tieteissä ja taiteissa, vaatii jokaiselta ihmiseltä, että hän kirjallisuuden lukemisella tutustuu niiden johtavien aatteiden kanssa, jotka ovat vieneet ja yhä edelleen vievät ihmiselästä edistyksen uralle.¹⁹

Eikö meidän ole syytä koettaa niin paljon kuin suinkin mahdollista saattaa kansallemme hyödyllistä lukemista? Eikö meidän ole pyrittävä samaan suuntaan, johon uusi aika meidät ohjaa? Eikö meidän ole jollain tavoin — edes levittämällä — autettava niitä isänmaan harrastajia, jotka voimiaan säästämättä tahtovat jokapäivä tehdä työtä maamme ja kansamme hyväksi? Eikö meidän ole sillä tavoin lisättävä intoa niissä lukemattomissa toimissa, jotka kansamme syvissä riveissä nousevat saattamaan maatamme muun maailman rinnalle?²⁰

Kirjastojen ja lukemisen yksilökohtaisina tavoitteina on artikkeleissa nähty myös yksilön henkisten ja hengellisten tarpeiden palveleminen. Vakkaria mukaillen voitaisiin tässä yhteydessä puhua orientoivista tavoitteista. Aineis-

tossani esiintyvät orientoivat, yksilökohtaiset tavoitteet voi jakaa neljään eri alaryhmään. Ensimmäisenä voidaan tuoda esille ihmisen hengellisten tarpeiden tyydyttäminen. Tätä korostetaan etenkin 1840—60-lukujen artikkeleissa. Esimerkiksi Juho Pynninen on yksi tämän tavoitteen puolestapuhujia:

Sentähän rakas maamme nuoriso! Pyytäkääte taivutetuiksi teitän haluanne ja rakkauttanne Kirjan lukemiseen, joka on hyvä tapa ja paras huvitus kaikista, jota minä itse olen näistä nautinnut; ja sanon: Nämät ovat kalliimmat kappaleet, kuin — kaikki — monen muuta maallista. Ne taritsevat sekä antavat meille aina oppia ja neuvoa kaikkiin Kristillisiin hyviin avuihin täydellisempään harjoittamiseen ja nauttimiseen.²¹

Kirjallisuuden ja kirjastojen katsotaan parhaimmillaan edistävän Jumalan pelkoa ja hyviä tapoja.

Toiseksi kirjastojen ja lukemisen tavoitteena pidetään ihmisen henkisten kykyjen kehittämistä. Tämä tavoite on ilmaistu monin eri tavoin: ymmärryksen valaiseminen ja sydämen virvoittaminen, sivistykseen ja tietoon pyrkiminen, tunteen kehittäminen ja näkemyksen laajentaminen, mielen jalostaminen ja älyn teroittaminen.

Kolmas ryhmä ovat kasvatukselliset tavoitteet: yksilön kasvatusta sen tarkemmin määrittelemättä sekä itekasvatusta. Nämä tavoitteet liittyvät näkemykseen kirjastojen tehtävästä eräänlaisina jatkokoulutuslaitoksina:

Kasvatuksen täydellisentäjänä on kirjallisuus, sen avulla voi kansakouluoppilas pitkittää opinnoitaan ja kirjallisuudesta ammentaa yhä uusia tietovarvoja ja uusia katsantokantoja, mutta useallakaan ei ole varoja kovin paljon hankkia kirjallisuutta ja kun ei ole kaikkialla kelvollista kansakirjastoa, joka sisältäisi kunakin vuonna kirjakauppoihin ilmestyvät etevimmät kansantajuiset teokset, niin tuo itsensä kasvatusta jääpikin keskeneräiseksi.²²

Neljänneksi »orientoivien» tavoitteiden ryhmäksi voidaan erottaa henkilökohtaisen onnellisuuden, siveellisyyden tai hyvyyden saavuttaminen:

En koskaan unhota: se kirja, jonka ensiksi saimme [kirjastosta] oli Goldsmithin »Riemahtanut luonto». Voi! kuinka se meitä huvitti, minkälaisia onnellisia tunteita se sydämessämme vaikutti; ja paitsi sitä, mitä me siitä sekä muidenkin teosten lukemisista viikoittain olemme oppineet, luulen minä nyt perheeni ja huoneeni olevan onnellisimpia, joita nähnyt

olen, ja olen ihan selvään huomannut, että köyhäkin mies, kirja kädessä, voi olla yhtä onnellinen kuin rikkain tahi joku korkea-sukuinen.²³

Lopulta artikkeleissa ilmeneviä kirjastojen ja lukemisen tavoitteita voidaan tarkastella myös viihteellisinä. Tässä yhteydessä tulee esiin pyrkimys rahvaan vapaa-ajan käyttämisestä hyviin, hyödyllisiin ja mieltäylentäviin harrastuksiin:

Tässä on vielä muistettava miten aika joutilashetkinä kirjain lukemisella vietettynä, käytetään hyvin ja hyödyksi, jota vastaan usein niiden, jotka joutohetkinä eivät tiedä mitä tulis tehdä, kääntyvän kaikellaisiin turhiin, jopa vielä turmelevaisiinkin menoihin, niinkuin viinan-juontiin ja monenlaiseen muuhun irstaisuuteen, jotka turmelevat sekä ruumiin että hengen voimia, ja joita vikoja useinki saa perästä päin katkerasti katua.²⁴

Huomattakoon kuitenkin, että vapaa-ajanvietollekin oikeastaan asetetaan artikkeleissa »hyödyn» vaatimus. Kuitenkin esimerkiksi Juho Pynninen korostaa lukemisen tuottamaa huvia yleensä.

Yhteiskunnalliset tavoitteet

Erilaisia yhteiskunnallisia tavoitteita tuodaan esille kaikkialan 46 artikkelissa, jotka ajoittuvat eri vuosikymmenille seuraavan taulukon mukaisesti. Tässä yhteydessä on syytä ottaa esille myös suomen- ja ruotsinkielisten lehtien selvästi erilainen aktiivisuus yhteiskunnallisten tavoitteiden esilletuomisessa:

	su	ru	% koko aineistosta	
1841—50	3	3	0	60
1851—60	4	2	2	19
1861—70	4	2	2	18
1871—80	10	9	1	42
1881—90	25	24	1	42
	46	40	6	

Lähes kaikki yhteiskunnallisia tavoitteita esille tuovat artikkelit ovat suomenkielisiä, ja suurin osa niistä ajoittuu 1870- ja 1880-luvulle.

Yleensä artikkeleissa viitataan varsin kaunopuheisin sanakääntein pilvien kerääntymiseen valtiolliselle taivaalle, ja nähdään kirjastojen ja lukemisen tavoitteina kansallisen olemassaolon ja oman kulttuurin säilyttäminen. Artikkeleissa ilmenevät tunnelmat voidaan varmaankin

nähdä 1800-luvun lopun kiristyvän poliittisen tilanteen heijastumina.

Yhteiskunnalliset tavoitteet olen jakanut kolmeen pääryhmään. Ensimmäinen on Snellmanin tapaan nähty kansallissivistyksen luominen, jonka katsotaan takaavan kansakunnan säilymisen — jopa sen voittoisuuden mahdollisten konfliktien sattuessa. Kenties parhaan esimerkin tästä tarjoaa runoilija J.H. Erkkö Päivälehteen kirjoittamassaan artikkelissa »Enemmän lainakirjastoja»:

Senvuoksi on yhteisellä kansallisponnistuksella perustettava lainakirjastoja joka suurempaan kylään tai liikepaikkaan. Ne johtavat kansan omantakeiseen henkiseen työhön. Ne ovat kouluja koulunkäymätömille ja jatko-opistoja koulutetuille. Ne herättävät virkeämmän henkisen elämän koko kansassa eikä vaan harvojen varakasten majoissa. — Kansan on päästävä sille kannalle, että henkinenkin työ muuttuu sille sisällölliseksi tarpeeksi, aivan niinkuin ahkera ruumiillisen työn tekijä, terveenä ollessaan, on tyytymätön joutilaana ja kaipaa työtä. Lähinnä yleistä koulupakkoa pidämme tärkeänä tiheän lainakirjastojen perustamisen, Niin perustuu kansamme henkinen omintakeisuus, joka säilyttää kansallisuutemme kaikissa vastoinkäymisissä.²⁵

Toiseksi kirjastojen ja lukemisen tavoitteena on nähty kansallisen identiteetin luominen ja vahvistaminen. Kansalliskirjallisuuden »viljelyllä» ja suomen kielen aseman vahvistamisella katsotaan olevan suuri merkitys kansallisen identiteetin luomisessa.

Jos kansallisuuden aate, jos aate kansasta omituisilla riennoilla, harrastuksilla ja hengen-tuotteilla on se elvyttävä voima, joka ainoa voipi kansat johtaa suorittamaan ominaista tehtävänsä historiassa, niin miksemme siis edistä tämän aatteen valtaa, viljellen kansallista kirjallisuutta, avittaen itse uhraavalla innolla sen vaurastumista?²⁶

Esimerkissä kirjallisuus nähdään Snellmanin tapaan kansallishengen ilmentymänä. Myös kansallisen itsetietoisuuden tai itsetajunnan kehittymisen katsotaan olevan kiinni kirjallisuuden tilasta, jota voidaan ratkaisevasti kohentaa kirjastojen avulla:

Kansassa on itsetajunta herätettävä, tiedottomuus poistettava, sen sivistystä edistettävä, siihen viittasi ja toimi jo Snellman. — Se onkin jo herännyt ja paljon on jo tuottanut. Mutta paljon, paljon on vielä tiedottomuutta kansassamme. Kirjallisuuden tehtävänä on sen poistaminen. — Hyvin kansakirjastojen perustamisella kaikkialle voidaan jokaiselle kansanlapselle hankkia tilaisuus kirjallisuuden käyttämiseen.²⁷

Kirjastojen avulla on jopa katsottu voitavan taata kirjallisuuden menekki, mikä puolestaan takaisi kirjallisuuden suotuisan kehityksen.²⁸

Kolmanneksi kirjastojen ja lukemisen yhteiskunnallisena tavoitteena on pidetty yhteiskuntarakenteeseen (lähinnä luokkajakoon) vaikuttamista. Tähän viittaavia ilmaisuja ovat esimerkiksi rahvaan itsekunnioituksen ja itsearvon kohottaminen sekä »alhaisen kansan» saattaminen tiedon piiriin lukemisen ja kirjastojen avulla. Eräässä artikkelissa viitataan jopa tulevaan säätyjakolaitoksen täydelliseen häviämiseen:

Varmin keino tämän epäkohdan [luokkajaon] poistamiseksi olisi kirjallisuuden viljelys alhaisemmassa, eli toisin sanoen ruöväenluokassa. Sillä jos ahkerasti harjoitetaan ruumiillisen työn ohella kirjallisuutta, jalostuttaa se ihmisen henkiset lahjat ja muodostaa ne toiminta kelpoisiksi, ja jos tämä kerran saavutetaan, on myöskin säätyjako laitoksen kuolin hetki tullut.²⁹

Muista, edellisiin ryhmiin kuulumattomista yhteiskunnallisista tavoitteista mainittakoon yleisen isänmaallisuuden herättäminen ja ylläpito, kansan saaminen kiinnostuneeksi yhteiskunnallisista ja valtiollisista asioista ja kielirajojen ylittäminen.

Suurin osa tässä luetelluista yhteiskunnallisista tavoitteista on luonteeltaan kansallisia. Mielenkiintoista onkin, että juuri suomenkieliset lehdet ovat 1800-luvun loppuvuosikymmeninä nähneet kirjastot ja lukemisen keinoksi toteuttaa erilaisia kansallisia päämääriä.

Yhteenveto

Analyysini valossa näyttää siltä, että koko tutkimusajanjaksoni ajan sanomalehtiartikkeleissa on tuotu esiin kirjastojen ja kirjojen lukemisen tavoitteista kansan sivistäminen ja valistaminen sekä erilaiset yksilökohtaiset tavoitteet. Kirjastot ja lukeminen on nähty keinoksi saada aikaan yleinen kansansivistys, kehittää yksilön henkisiä kykyjä ja edistää kristillisten arvojen omaksumista. Merkittävää on, että etenkin 1860-luvulta lähtien kirjastot on nähty jatkokoulutuslaitoksina, jotka ylläpitävät koulun herättämää luku- ja tiedonhalua. Joissakin tapauksissa kirjaston rooli »koko kansan koulu» on nähty jopa tärkeämmäksi kuin kansakoulun.

1800-luvun loppuvuosikymmenien ilmiö näyttää olevan kirjastojen ja lukemisen kansallisten tavoitteiden korostaminen. Tämän taustalla voidaan nähdä snellmanilainen näkemys kansalliskirjallisuudesta kansallishengen luoja- ja ilmentäjänä sekä kansallisen identiteetin nostajana. Myös kirjastoilla on katsottu olevan kansallista merkitystä kansalliskirjallisuuden tukijoina ja tätä kautta jopa kansakunnan olemassaolon turvaajina.

Yhteisen kansan valoksi?

Kansankirjastoja perustettiin maahamme 1840-luvulta lähtien. Varsinaisesti niiden perustaminen kuitenkin pääsi vauhtiin 1860-luvulta lähtien. Sanomalehdistössä keskusteltiin kirjastoista ja lukemisesta jo 1840-luvulta lähtien. Innokkaimmin kirjastoista kirjoitettiin sanomalehdissä lehdistön kokonaislaajuuteen nähden kuitenkin 1850- ja 1880-luvulla. Etenkin suomenkielisiä lehtiä aihe kiinnosti, sillä ne kirjoittivat siitä ruotsinkielisiä lehtiä ahkerammin. Kirjoittajia on ollut hankala saada selville, mutta selvittämäni kirjoittajat ovat yleensä olleet sivistyneistön edustajia: opettajia, pappeja, kirjailijoita jne. Poikkeuksena on kansankirjastoliikkeen uranuurtaja Juho Pynninen, joka oli alunperin kansanmies. Alkuaikojen kansankirjastoja onkin sanottu sivistyneistön lahjaksi kansalle — todennäköisesti kirjastoista myös keskusteltiin sanomalehdissä etupäässä sivistyneistö.

Poikkeuksetta sanomalehtiartikkeleiden kirjoittajat pitivät kirjastoja ja kirjojen lukemista hyödyllisenä ja toivottavana asiana — paitsi yksilön, myös jopa kansakunnan kannalta. Kuitenkaan 1800-luvun kansanmiehen tai — naisen ei katsottu välttämättä tarvitsevan samantaisia kirjoja kuin herrasväen — eikä edes yhtä paljon. Sensuuriasetuksen (1850) perustelut osoittavat, että rahvaan ei suvaittu astuvan ulos säädystään. Tosin 1800-luvun loppupuolen sanomalehtiartikkeleissa kirjastot ja lukeminen nähdään jo keinona kohottaa rahvaankin itsetietoisuutta. Epäilemättä tällaiset mielipiteet heijastavat ns. kansallisen herätyksen mukanaantua sivistysinnostusta, jota ainakin sivistyneistö koetti ulottaa myös »yhteisen kansan» keskuuteen.

Mitä tavoitteita sitten tuolloin ajateltiin kirjastojen ja lukemisen avulla saavutettavan? Kautta koko tutkimusajanjaksoni 1841—1890 korostetaan kirjastojen ja lukemisen merkitystä kansan sivistyttäjänä ja valistajana, yleisen kansansivistyksen aikaansaajina. Lisäksi kaikkina tutkimukseni vuosikymmeninä lehtiartikkeleiden kirjoittajat ovat olleet sitä mieltä, että kirjastojen ja lukemisen avulla voidaan tyydyttää yksilön sekä hengellisiä että henkisiä tarpeita: levittää Jumalan sanaa ja kristillistä moraalia sekä kehittää yksilön hengenlahjoja, avartaa hänen näkemyksiään, teroittaa älyä ja kehittää tunnetta. Etenkin 1860-luvulta lähtien kirjastot on nähty jatkokoulutuslaitoksina, joiden avulla kansakoulun käynyt voi estää oppiaan unohtumasta. Tätä tavoitetta ovat korostaneet etenkin suomenkieliset sanomalehdet. Lisäksi kirjastojen ja lukemisen avulla on 1800-luvun jälkipuoliskolla katsottu ihmisen pystyvän hankkimaan tietoa, joka pitää hänet mukana ajan tapahtumissa, auttaa seuraamaan aikaansa.

Erilaiset kansalliset tavoitteet kuvastanevat parhaiten 1800-luvun ilmapiiriä. Kirjastojen ja lukemisen tavoitteiksi on etenkin 1860-, -70- ja -80-luvuilla nähty kansallisen identiteetin kohottaminen ja kansallisen sivistyksen luominen. Kansallista sivistystä pidetään snellmanilaisittain kansakunnan puolustajana kriisitilanteissa. Kirjallisuudelle annetaan suuri merkitys, mutta ilman kannatusta ei kansallinen kirjallisuus elä — siksi tarvitaan sanomalehtiartikkeleiden kirjoittajien mukaan ahkeraa kirjojen käyttöä, jonka kirjastot osaltaan mahdollistavat. Onpa nähty mahdolliseksi, että säätyjakolaitoskin tulevaisuudessa häviää, kun alemmat kansanluokat ovat hankkineet itselleen kylliksi sivistystä. Suomenkieliset sanomalehdet ovat nähneet kirjastot ja lukemisen keinoksi edistää kansallisia päämääriä.

On mahdotonta sanoa, mitä kansankirjastojen avulla tosiasiaassa saavutettiin 1800-luvun Suomessa. Kaikesta päätellen kansankirjastoliikkeen alkutaival oli varsin ohdakkeinen: rahaa oli vähän, kansalla oli omat ennakkoluu- lonsa sivistämistään kohtaan ja sivistyneillä kansaa kohtaan, nälkävuodet köyhdyttivät koko maata ja poliittinen tilanne oli epävarma. Näyttää kuitenkin siltä, että etenkin suomenkielisissä sanomalehdissä uskottiin kansankirjastojen mahdollisuuksiin jopa kansallisen olemassaolon turvaamisessa ja pidettiin kirjastoja merkittävänä sivistyslaitoksina. Epäilemättä

Snellmanilla ja kansallisella herätyksellä on ollut vaikutuksensa tähän. Vaikka ankea todellisuus usein saattoikin olla pölyinen ja rikkinäinen kirjakokoelma sakastin kaapin nurkassa, sanomalehtiartikkelit paljastavat ainakin sivistyneistön näkemykset siitä, millainen kirjaston pitäisi olla ja mitä sen avulla voitaisiin saavuttaa.

Hyväksytty julkaistavaksi 24. 5. 1988.

Viitteet

- ¹ Pynninen, Juho, Pitäjän-kirjastosta. Muutamia sanoja. — Kanava 21. 6. 1845. (Vrt. Henriksson 1946, s. 32)
- ² Ytterligare om Låne-Biblioteker. — Helsingfors Dagblad 13. 10. 1842.
- ³ — m., Läslusten i landsorten. — Helsingfors Tidningar 2. 9. 1850.
- ⁴ Suomen kansaa rasittaa monenlainen kato. — Suomen Julkisia Sanomia 12. 1. 1863.
- ⁵ Jussi, Pitäjänkirjastoista. — Tietosanomiasuomen Kansalle 29. 11. 1871.
- ⁶ O.E.R., Är det tjenligt att folkbiblioteken innehålla skönlitteratur? — Åbo Underrättelser 3. 9. 1878.
- ⁷ Ks. 1. (Ks. myös Henriksson 1946, s. 16)
- ⁸ Pynninen, Juho, Pitäjän-kirjastosta. Jatkoksi muutamiiin sanoihin 24:nnessä numerossa. — Kanava 23. 8. 1845. (Ks. myös Henriksson 1946, s. 25)
- ⁹ Kansankirjastoista sananen. — Uusi Suometar 30. 9. 1869.
- ¹⁰ D.T., Kansankirjastoista maaseudulla. — Suomalainen Virallinen Lehti 25. 4. 1871.
- ¹¹ [Ca][o][n][iu]s, [Carl], Pitäisikö lainakirjaston perustamisen heittää ajoille tuleville, teille tietymättömille? — Suometar 19. 2. 1858.
- ¹² Om sockne-eller lånebiblioteker. — Folkvännen 20. 3. 1861.
- ¹³ Hiukkanen kehotusta. — Rauman Lehti 24. 12. 1890.
- ¹⁴ Laina- eli kansankirjastoista. — Tampereen Sanomat 15. 11. 1879.
- ¹⁵ Eikö valtion tule tehdä mitään lainakirjastojen hyväksi? — Keski-Suomi 15. 1. 1887.
- ¹⁶ Ks. 9.
- ¹⁷ Ks. 10.
- ¹⁸ Ks. 1.
- ¹⁹ F[orsnäs], A[nders], Lainakirjasto, jokaisen kunnan henkisen edistymisen välikappaleena. — Oulun Wiikko-Sanomias 6. 5. 1876.
- ²⁰ T.A., Maalaisen mietteitä kirjallisuuden viljelemisestä maassamme. — Viipurin Sanomat 8. 2. 1890.
- ²¹ Ks. 3.

- ²² Lukusaleja maalaiskuntiin. — Oulun Ilmoituslehti 1. 1. 1890.
- ²³ Kertomus kirjastoista köyhälle kansalle. — Suomen Julkisia Sanomia 12. 6. 1865.
- ²⁴ Lainakirjastoista. — Sanomia Turusta 10. 2. 1860.
- ²⁵ E[rkko], J.H., Enemmän lainakirjastoja. — Päivälehti 16. 12. 1890.
- ²⁶ Vähän kotimaisen kirjallisuuden viljelyksestä maassamme. — Ilmarinen 22. 12. 1875.
- ²⁷ -ai-, Kansakirjastoista ja niiden käyttämisestä. — Laatokka 29. 1. 1890.
- ²⁸ Kirjallisuuden viljelemisestä. — Satakunta 27. 2. 1890. Ks. myös 1.
- ²⁹ -rw-, Kirjallisuuden viljelyksestä. — Savonlinna 5. 4. 1888.

Kirjallisuus

- Bryder, Tom, Innehållsanalys som ide och metod. Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 106. Åbo 1985.
- Eskola, Antti, Sosiologian tutkimusmenetelmät II. Porvoo 1975.
- Grönroos, Henrik, Kirjat ja niiden omistajat ennen kansankirjastojen aikoja. — Kansanvalistus- ja kirjastolehti 1941, s. 111—120.
- Grönroos, Henrik, Kirkonkirjastot kansankirjastojen edeltäjinä. — Pynnisen perintö. Hki 1946, s. 55—75.
- Grönroos, Henrik, Läsning för näje och tidsfördriv i 1700-talets Helsingfors. — Böcker och bibliotek. Bokvännens bok 3. Hfors 1969, s. 57—91.
- Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia I.
- Kansanopetus ennen kansakoulua ja kansakoululaitoksen synty. Turku 1949.
- Heikinheimo, Ilmari, Suomen kansan kirjoitustaidon ja kirjoituksenopetuksen varhaisimpia vaiheita. HAik 1935, s. 277—289.
- Henriksson, Karl-Erik, Juho Pynnisen herätysshuodon satavuotismuisto. — Pynnisen perintö. Hki 1946, s. 7—41.
- Henriksson, Karl-Erik, Ylioppilaat pitäjänkirjastoja perustamassa sata vuotta sitten. — Yhteiskunta II. Hki 1950, s. 44—51.
- Häkli, Esko, Kansankirjastot ja Suomen henkinen kulttuuri. Näkökohtia yleisten kirjastojen historiasta. — Opusculum 1981, s. 54—73. (Häkli 1981a)
- Häkli, Esko, Tiedon taika. Ensyklopedioista ennen ja nyt. Keuruu 1981. (Häkli 1981b)
- Karjalainen, Marjaana, Kansankirjastojen kehitys Suomessa vuosina 1802—1906. Tampere 1977.
- Klinge, Matti, Ylioppilaskunnan historia. Ensimmäinen osa 1828—1852. Porvoo 1967. (Klinge 1967a)
- Klinge, Matti, Ylioppilaskunnan historia. Toinen osa 1853—1871. Porvoo 1967. (Klinge 1967b)
- Klinge, Matti, Om nationalitetsrörelsernas sociala bakgrund i Finland. — Runnebergs två fosterland. Borgå 1983, s. 183—219.
- Kostianen, Eija, Kirjastoliikkeen alkuvaiheet Viipurin läänin eteläosassa 1800-luvun puolivälissä. Tampereen yliopisto. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Julkaisuja A 14/1979. Tampere 1979.
- Kujala, Lauri, Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikana. Hark XLII, 9. Hki 1935.
- Mäkelä-Henriksson, Eeva, Suomen sanomalehtien artikkelien hakemisto. — Opusculum 1982, s. 134—152.
- Mäkeläinen, Eva Christina, Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. Historiallisia tutkimuksia 36. Forssa 1972.
- Nurmio, Yrjö, Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. — HAik 1947, s. 1—47. (Nurmio 1947a)
- Nurmio, Yrjö, Taistelu suomen kielen asemasta 1800-luvun puolivälissä. Vuoden 1850 kielisäännyksen syntyhistorian, voimassaolon ja kumoamisen selvittelyä. Porvoo 1947. (Nurmio 1947b)
- Pietilä, Veikko, Sisällön erittely. Hki 1973.
- Salomaa, J.E., J.V. Snellman. Elämä ja filosofia. Hki 1944.
- Snellman, J.V., Inhemsk litteratur. — Kallavesi 1846 n:o 1, s. 2—5.
- Snellman, J.V., Huru skolundervisningen qvåfver läslusten. — Litteraturblad 1855, s. 33—39.
- Snellman, J.V., Bildningens ståndpunkt i Finland. — J.V. Snellman, Samlade arbeten 3. Hfors 1893, s. 395—402. (Snellman 1893a)
- Snellman, J.V., Det enda nödvändiga icke blott för den inhemska litteraturen. — J.V. Snellman, Samlade arbeten 3. Hfors 1893, s. 402—407. (Snellman 1893b)
- Snellman, J.V., Hämmas en nations bildning av en nationallitteratur. — J.V. Snellman, Samlade arbeten 3. Hfors 1893, s. 387—395. (Snellman 1893c)
- Snellman, J.V., »Suomi» och fosterländska litteraturen. — J.V. Snellman, Samlade arbeten 3. Hfors 1893, s. 383—386. (Snellman 1894b)
- Stenberg, A.W., Kirjakauppoja ja kirjakauppiaita Helsingissä, Porvoossa ja Viipurissa. Hki 1943.
- Suolahti, Gunnar, Elämää Suomessa 1700-luvulla. Porvoo 1925.
- Tommila, Päiviö, Suomen lehdistön levikki ennen vuotta 1860. Porvoo 1963.
- Vakkari, Pertti, Kirjojen lukeminen ja yleiset kirjastot. Hki 1983.
- Werkko, K., Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenkirjastoista ynnä lukuyhdistyksistä ja luennoista vuoteen 1875. Jyväskylä 1879.
- Werkko, K., Tutkimuksia kansankirjaston asiassa. Hki 1892.
- Virtanen, Artturi, Suomen kirjakaupan ja kustannustoiminnan vaiheita. Hki 1958.